

Bērnu aizsardzības centrs

Bērnu labāko interešu aspekti sekmīgai bērnu aprūpei ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās

Ieteikumi paredzēti vadītājiem, sociālajiem darbiniekiem un citiem atbildīgajiem darbiniekiem iestādes paškontroles nodrošināšanai un aprūpētāju kompetenču pilnveidošanai

Šie ieteikumi sagatavoti ar mērķi palīdzēt iestādes vadītājam, sociālajiem darbiniekiem labāk izprast atsevišķus kritērijus bērna labāko interešu nodrošināšanai¹ un pārliecināties, ka iestādē strādājošie aprūpētāji un citi darbinieki, pilnveidojot savas kompetences², sekmē to, lai iestādē tiktu izpildīti visi nepieciešamie nosacījumi šī mērķa sasniegšanai. Ieteikumos iekļautas atsauces uz citiem dokumentiem, tostarp uz pētījumiem un vadlīnijām, kuri paši par sevi ir plašs papildu materiāls katras konkrētās tēmas dziļākai izpratnei.

¹ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6. panta 2.¹ daļa.

² Kompetences raksturo nodarbinātā uzvedības (angļu val.: behavior) jeb rīcības modeļus tipiskās darba situācijās (angļu val.: competency). Kompetences palīdz aprakstīt un skaidrot, kā (ar kādām prasmēm un kādā veidā rīkojoties) darbs ir jādara. Jēdziena skaidrojums no Kompetenču vārdnīcas, pieejama: <https://nevis.mk.gov.lv/Uploads/CompetenceDictionary.6310fce38bd842a3b5a769030b30042a.pdf>

Lai gan pastāv vispārīgs uzskats, ka audžuģimenes aprūpe bērniem sniedz labāku rezultātu nekā aprūpe ilgstošas sociālā aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā (turpmāk – iestāde), ir bērni, kuru aprūpes nodrošināšanai pēc šķiršanas no ģimenes tiek izvēlēta iestāde kā vide, kurā ir iespējams nodrošināt konkrētajam bērnam atbilstošāku un pilnvērtīgāku pakalpojumu klāstu, izveidojot profesionālu komandu bērna interešu un vajadzību nodrošināšanai.

Svarīgi ņemt vērā, ka ģimenei pietuvināta vide nozīmē gan praktisko un sadzīvisko nodrošinājumu, proti, iestādes atbilstību Ministru kabineta 2017. gada 13. jūnija noteikumos Nr. 338 “Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem” iekļautajām prasībām, gan arī ģimeniskai videi atbilstošu psihoemocionālu atbalstu bērniem, pastāvīgu, konkrētu piesaistes personu, kā arī iestādes darbinieku pietiekamu izpratni un rūpes par bērna vajadzībām.

Saskaņā ar Standartiem ārpusģimenes aprūpei Eiropā³, iestādes uzdevums ir atbalstīt bērnu veidot savu nākotni, attīstoties par pašapzinīgu, neatkarīgu un aktīvu sabiedrības locekli, kā arī nodrošināt bērnam izglītības pieejamību un iespēju attīstīt ikdienas prasmes, izstrādājot savu vērtību sistēmu, un atbalstīt bērnu pozitīva pašvērtējuma attīstīšanā, lai viņš atbilstoši spētu risināt grūtības, ar kurām saskaras.⁴

³ “Quality4Children” Standards for Out-of-Home Child Care in Europe, pieejams: <https://www.ifco.info/wp-content/uploads/2022/09/Quality4Children-Standards.pdf>

⁴ <https://www.ifco.info/wp-content/uploads/2022/09/Quality4Children-Standards.pdf> 45. lpp.

Bērna likumiskais pārstāvis

Ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietota bērna aizbildņa pienākumus pilda šīs institūcijas vadītājs.⁵ Aizbildņi atvieto saviem aizbilstamajiem vecākus.⁶

Gadījumos, kad iestāde ir, piemēram, pašvaldības sociālā dienesta struktūrvienība u.tml., svarīgi, lai bērns zinātu, kurš ir viņa likumiskais pārstāvis, un ir svarīgi, lai likumiskais pārstāvis būtu bērnam pieejams. Sarežģījumi var rasties situācijā, kad iestādes vadītājs ir persona, kas faktiski nestrādā iestādē (strādā pašvaldībā) un vada iestādi tikai administratīvos jautājumos, līdz ar to šai personai nav iespējams pilnvērtīgi pārstāvēt iestādē ievietoto bērnu intereses. Iestādei nepieciešams pārliecināties un nodrošināt, ka visi iestādē ievietotie bērni zina un izprot, kurš ir viņu likumiskais pārstāvis.

Likumiskā pārstāvja pienākumi un atbildība ir:

- 1) pārzināt un nodrošināt bērna izglītības procesu;
- 2) pārzināt un nodrošināt bērna ārstniecību;
- 3) veidot regulāras, personiskas attiecības ar bērnu;
- 4) būt bērnam sasniedzamam jebkurā diennakts laikā;
- 5) nodrošināt un pārraudzīt bērna sagatavošanu patstāvīgai dzīvei;
- 6) iesaistīties bērnam nepieciešamā atbalsta un palīdzības sniegšanā gan iestādē, gan pēc pilngadības sasniegšanas.

⁵ Bāriņtiesu likuma 35. panta otrā daļa.

⁶ Civillikuma 252. pants.

Iestādes darbinieki

Izvērtējot līdzšinējo bērnu aprūpes iestāžu darbību, viens no secinājumiem ir, ka jāpārskata aprūpes kvalitāte. Kā viens no līdzšinējiem riskiem tiek minēts aprūpētāju nepietiekams prasmju un zināšanu līmenis, līdz ar to darbinieki darbojas ārpus jebkāda teorētiskā rāmja (informācija no pētījuma “Ārpusģimenes aprūpes sistēmas pilnveides iespējas”, 2023; pieejams: https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/12/Petijums_arpusgimenes_aprupes_sistemas_pilnveide.pdf).

Turpmāk ir izcelti atsevišķi starptautisko organizāciju izvirzīti principi, kas būtu jāņem vērā, attīstot pakalpojumus iestādē (UNICEF Baltās grāmatas, 34.-35.lpp, ANO Pamatnostādņu 107., 115., 123. panti):

- laba aprūpes iestāde ir māja ar mērķi un vīziju, spēcīgu vadību, kas var paļauties uz labi apmācītu, motivētu un kvalificētu personālu (ANO Pamatnostādņēs norādīts, ka iestādēm jāizstrādā atbilstīgs darbinieku uzvedības kodekss, kurā ir noteiktas katra profesionālā darbinieka un jo īpaši aprūpētāju funkcijas un izklāstīta precīzi formulēta procedūra ziņošanai par iespējamām trūkumiem jebkura darbinieka rīcībā);
- jānodrošina “normāla” dzīves vide, neattīstot institūcijas kultūru;
- mājā jādzīvo mazai bērnu grupai, ir jānodrošina brīvā laika aktivitātes kopā ar atbalstu un integrāciju sabiedrībā, jābūt kvalitatīvai pārtikai, drošai videi bez vardarbības;
- bērniem ir jāsaprot, kāpēc viņi ir ievietoti alternatīvajā aprūpē. Viņiem jāizjūt gādīga attieksme no darbinieku puses. Aprūpei jānodrošina drošība, stabilitāte, nepārtrauktība un cieņa;
- darbiniekiem jāsaņem supervīzijas, atbalsts, atgriezeniskā saikne un nepieciešamās mācības. Resursi ir jāvirza gan bērnu, gan darbinieku atbalstam;
- aprūpi nodrošina kvalificēti darbinieki, kuriem piemīt atbilstošas zināšanas, piemērots temperaments un dzīves spēks (angļu val. resilience – tulkojumā uz latviešu valodu dzīves spēks ietver indivīda spēju pārvarēt grūtības, adaptēties pārmaiņām un turpināt labi funkcionēt pēc smagiem dzīves notikumiem). Darbiniekiem jāsaprot, par kādiem bērniem viņi rūpējas, jāapgūst specifiskas zināšanas un prasmes, gan pirms uzsākt darbu, gan pēc tam. (Darbinieku apmācību nozīmība ir īpaši uzsvēta arī ANO Pamatnostādņēs (115. pants) – visās bērnu aprūpes iestādēs būtu jānodrošina, ka visiem aprūpētajiem ir nodrošinātas apmācības par to bērnu tiesībām, kas palikuši bez vecāku gādības, un par bērniem raksturīgo neaizsargātību īpaši smagās situācijās, piemēram, ārkārtas ievietošana aprūpes iestādē vai nodošana aprūpē ārpus viņu parastās dzīvesvietas.);
- jābūt nodrošinātai videi, kuras centrā ir attiecības (sociālā pedagoģija) un jābūt mājīguma sajūtai. Pozitīvas attiecības ir galvenais faktors, kas nodrošina pozitīvu rezultātu. Lai bērnam nebūtu sajūta, ka, lai izdzīvotu, viņam ir jāieklaujas noteiktā kultūrā;
- bērnu pieredze un viedoklis tiek ņemti vērā, lai uzlabotu aprūpes kvalitāti;
- jābūt nodrošinātai individuālai pieejai katram bērnam, balstītam profesionāli izveidotā individuālā gadījuma plānā, kas nodrošina, ka bērna balss ir sadzirdēta.⁷

⁷ Pētījums “Ārpusģimenes aprūpes sistēmas pilnveides iespējas”, 2023; pieejams: https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/12/Petijums_arpusgimenes_aprupes_sistemas_pilnveide.pdf 74., 75. lpp.

Būtisko jautājumu (tēmu) izklāsts

- 1. Piesaiste un darbs ar bērna traumu – darbinieku izpratnes veicināšana par šo jautājumu nozīmību un izmantojamajiem paņēmieniem.*
- 2. Bērnu līdzdalība iestādes procesos – nodrošināma, gan lai bērni justos iesaistīti savas dzīves veidošanā un zinātu, ka viņi ir svarīgi, gan arī lai viņi apgūtu praktiskās dzīves iemaņas, kas būs vajadzīgas pēc pilngadības sasniegšanas.*
- 3. Veselības aprūpe – fiziskā, mentālā, seksuālā veselība, atkarību izraisošo vielu lietošanas profilakses un ārstēšanas nodrošināšana.*
- 4. Izglītības apguves nodrošināšana – mācību vielas apgūšanas nodrošināšana, pedagoģiskā palīdzība “ielaistu” zināšanu mazināšanai.*
- 5. Brīvā laika pavadīšana – jēgpilna lietu kopā darīšana, pulciņu un aktivitāšu piemeklēšana, viedtālrunu ierobežošana.*
- 6. Likumpārkāpumu profilakse – jau sākotnējs, savlaicīgs darbs ar bērna uzvedības problēmām, izmantojot dažādas profesionālās tehnikas.*
- 7. Sagatavošana patstāvīgai dzīvei – prioritāra bērna nākotnes vajadzību izvērtēšana un spēju stiprināšana.*
- 8. Saskarsme ar ģimeni un citiem tuviniekiem – prioritāra bērna interešu izvērtēšana un aktīva starpniecība bērna un viņa ģimenes attiecību veidošanā.*
- 9. Iestādes loma starpinstitutionu sadarbībā – iestādes darbinieki kā krīzes intervences komanda un iestādē ievietoto bērnu gadījumu vadītāji.*
- 10. Iestādes loma sabiedrības iesaistīšanas procesos – brīvprātīgo piesaistīšana un ārpusģimenes aprūpes stigmatizācijas mazināšana sabiedrībā, informējot, skaidrojot, iesaistot.*
- 11. Iestādes loma bērna tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību nodrošināšanā – cieņa pret iestādē ievietotā bērna dzīvi, izcelsmi, identitāti, ņemot vērā aizliegumu pazemot, uzsvērt bērna neaizsargātību vai atkarību, izplatīt informāciju par bērnu.*

Saturs

1. Piesaiste un darbs ar bērna traumu.....	7
2. Bērnu līdzdalība iestādes procesos	9
3. Veselības aprūpe	11
4. Izglītības apguves nodrošināšana.....	13
5. Brīvā laika pavadīšana	15
6. Likumpārkāpumu profilakse	17
7. Sagatavošana patstāvīgai dzīvei.....	19
8. Saskarsme ar ģimeni un citiem tuviniekiem	21
9. Iestādes loma starpinstitūciju sadarbībā.....	23
10. Iestādes loma sabiedrības iesaistīšanas procesos	25
11. Iestādes loma bērna tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību nodrošināšanā	27

1. Piesaiste un darbs ar bērna traumu

Saskaņā ar Standartiem ārpusģimenes aprūpei Eiropā, aprūpētājs nodrošina bērnam individuālu uzmanību un iedrošina viņu veidot savstarpējas uzticēšanās attiecības.⁸

Piesaiste⁹ parasti veidojas bērna pirmajos dzīves gados, bet tā ir piesaiste starp māti un bērnu. Vēlāk dzīvē cilvēkam iespējams izveidot piesaistes attiecības arī ar citiem tuviem cilvēkiem, līdz ar to arī bērnam, kura ģimenes locekļi nav spējuši radīt viņam drošas piesaistes apstākļus, ir iespējams izveidot piesaistes attiecības ar uzticamu un klātesošu pieaugušo, ko bērnam nepieciešams nodrošināt, viņam nonākot iestādē.

Nemot vērā bērnu, kas ievietoti iestādē, iepriekšējo dzīves pieredzi, proti, šie bērni bieži ir piedzimuši bērna augšanai un attīstībai nelabvēlīgās ģimenēs, kurās konstatēta apreibinošo vielu lietošana, antisociāls dzīvesveids, vardarbība, pamešana novārtā, vecāki nonākuši ieslodzījumā u.tml., iestādē nepieciešams strādāt ar bērna traumu. Bērni ar traumatisku pieredzi reaģē uz katru izaicinājumu, nav apguvuši pašregulāciju un paškontroli. Viņiem nepieciešama drošības sajūta, lai mācītos atpazīt savas izjūtas, mācītos tās izpaust kontrolēti, vērtēt apstākļus un izdarīt secinājumus. Iestādes darbiniekiem jāatpazīst šāda bērnu uzvedība, jāapzinās, ka tā nav saistīta ar konkrēto darbinieku, jānodrošina bērnam stabila vide un konsekventa rīcība, radot bērnam izpratni, ka ar viņu viss būs kārtībā.

Atveseļošanos no traumas vislabāk veicina dziedinošas attiecības, tādēļ, sastopoties ar bērnu, kurš ir cietis no traumatiskas pieredzes, ir svarīgi, lai veidotos attiecības, kas veicina viņa atveseļošanos. Pat vismazākā mijiedarbība var atstāt lielu ietekmi. Atbalstošas, drošas un mierpilnas attiecības mazina stresu. Pētījumi liecina, ka siltas un stabilas attiecības var palīdzēt bērniem atgūties no traumas.¹⁰

Iestāde katram bērnam izstrādā attīstības plānu, kurā ietver risināmās problēmas definējumu, ilgtermiņa un īstermiņa mērķus, uzdevumus, veicamos pasākumus, termiņu, sagaidāmo rezultātu un atbildīgo personu.¹¹ Iestādē nepieciešams izstrādāt kopēju sistēmu, kā katrs iestādes darbinieks fiksē konstatētas izmaiņas bērna attīstībā, lai būtu iespējams izvērtēt bērna progresu un veikt nepieciešamās izmaiņas bērna attīstības plānā. Secīgi nepieciešams regulāri izvērtēt katra bērna situāciju, lai atbilstoši koriģētu viņam izstrādāto attīstības plānu, kā arī novērtēt sasniegtos rezultātus bērna attīstībā. Iestādes darbiniekiem jānodrošina, ka attīstības plāns nav formāls dokuments, jāpārliedz, ka minētais plāns atspoguļo faktisko situāciju un kalpo par pamatu bērna situācijas uzlabošanai un nepieciešamo izmaiņu veicināšanai.

⁸ <https://www.ifco.info/wp-content/uploads/2022/09/Quality4Children-Standards.pdf> 37. lpp.

⁹ Sīkāk par piesaisti: Džons Boulbijs "Drošais pamats. Vecāku un bērnu savstarpējā pieķeršanās – cilvēka veselīgas attīstības priekšnoteikums", Apgāds "Rasa ABC", 1998.

¹⁰ Projekta "ECLIPS – Veicināt profesionālo kompetenci vardarbības novēršanā, ieviešot un īstenojot vadlīnijas un apmācību programmu pirmsskolas izglītības darbiniekiem" ietvaros izstrādātās "Traumas izpratnē balstītas aprūpes vadlīnijas", 2022. gada aprīlis; pieejams: https://centrsdardede.lv/wp-content/uploads/2022/11/TRAUMAS_IZPRATNE_BALSTITA_APRUPE-TIC_LV_14-11-2.pdf

¹¹ Ministru kabineta 2017. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 338 "Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem" 5.4. punkts.

Aprūpētājiem par piesaistes veidošanu un darbu ar bērna traumu

Piesaistes veidošana.

Kaut arī piesaiste veidojas agrā bērnībā un saistās ar bērna māti, dažādas piesaistes formas var veidoties cilvēkam visas dzīves laikā, tomēr tikai ar nedaudziem cilvēkiem. Piesaistei ir būtiska nozīme katra iestādē ievietotā bērna dzīvē, jo īpaši tādēļ, ka bioloģiskajā ģimenē, iespējams, bērnam nav izdevies izveidot drošu piesaisti ar māti vai kādu citu ģimenes locekli. Tas, ka bērns ir pieķēries saviem vecākiem, nenozīmē, ka vecāki nodrošina viņam nepieciešamo stabilitāti un drošību, kas ir būtiski svarīga pilnvērtīgai bērna attīstībai. Nepastāvīgi vecāki rada bērnam trauksmi un bailes no pamešanas, kas ietekmē bērna personību.

Lai bērnam veidotos piesaiste, nepieciešams, lai aprūpētājs veidotu ar bērnu savstarpējā uzticībā balstītas attiecības un:

- 1) būtu atsaucīgs bērna vēlmēm un vajadzībām,
- 2) būtu sasniedzams bērnam jebkurā laikā (bērns skaidri zina, kad, kur un kā var satikt),
- 3) izrāda vēlēšanos un gatavību palīdzēt bērnam,
- 4) rīkojas konsekventi, nosakot bērna uzvedībai un rīcībai pieļaujamās robežas.

Tā kā aprūpētājs darbojas ciešā sakarē ar bērniem, viņam ir labas iespējas kļūt par bērna piesaistes personu – uzticamu, pastāvīgu pieaugušo bērna dzīvē, kāda viņam, iespējams, līdz šim nav bijis.

Traumas izpratnē balstītas aprūpes pamatprincipi (SAMSHA, 2014):

1. Drošība – Nodrošināt bērnu fizisko un emocionālo drošību, radot vidi, kurā bērns spēj vērsties pie pieaugušā pēc padoma un palīdzības. Pastāvīgi atgādināt bērnam, ka viņš ir svarīgs, ar viņu viss būs kārtībā, par viņu rūpējas un gādā atbildīgs pieaugušais.
2. Paredzamība – Radīt atmosfēru, kur valda skaidrība, konsekvence un tiek ievērotas personīgās robežas. Nodrošināt apstākļus, kuros bērnam ir zināmi un saprotami noteikumi, bērns var paļauties uz situācijas stabilitāti un uz tolerantu attieksmi no pieaugušo puses, kuri neuzskata sevi par pārkāpumiem, jo īpaši no varas pozīcijām.
3. Atbalsts – Radīt bērnam pārliecību par to, ka viņš var vērsties pie pieaugušajiem jautājumu un grūtību gadījumā un pieaugušie vienmēr sniegs bērnam nepieciešamo padomu un palīdzību.
4. Partnerība – Koncentrēties uz kopīgu lēmumu pieņemšanu. Veicināt bērna uzticēšanos, uzklaustot un ņemot vērā viņa viedokli. Gadījumos, kad bērna vēlmēs nav iespējams apmierināt, skaidrot bērnam iemeslus un piedāvāt alternatīvus risinājumus, bet lēmumu pieņemt kopīgi – apspriežot un diskutējot, nepieciešamības gadījumā skaidrojot bērnam iespējamo un neiespējamo.
5. Klātbūtne – Nodrošināt laipnu attieksmi un cieņu pret bērna tiesībām un pienākumiem. Uzklaustīt un atbildēt. Neaprobežoties ar formālu rīcību un nepaskaidrojošām atbildēm, neignorēt bērna vajadzības pēc pieaugušā iesaistes arī tad, ja pieaugušajam bērna jautājums nešķiet nozīmīgs.
6. Iekļautība – Aktīvi pārvarēt stereotipus un aizspriedumus un veicināt sociālo iekļaušanos, ņemot vērā bērna individualitāti. Veicināt bērna spēju veidot attiecības, sadarboties, uzklaustīt, konstatēt problēmas un atrast piemērotus risinājumus.

2. Bērnu līdzdalība iestādes procesos

Bērnu sociālā iekļaušana ir vissvarīgākā un tā ir jāveicina, dodot bērniem iespēju piedalīties visās dzīves jomās.¹²

Saskaņā ar Standartiem ārpusģimenes aprūpei Eiropā bērns tiek informēts, uzklausi un viņa viedoklis tiek ņemts vērā visos ar bērna dzīvi saistītajos procesos. Bērns tiek iedrošināts runāt par savām sajūtām un pieredzi.¹³

Lai nodrošinātu bērnu pilnvērtīgu līdzdalību iestādē notiekošajos procesos, jo īpaši tajos, kas tieši attiecas un ietekmē bērnu dzīvi un sadzīvi, iestādei nepieciešams attīstīt un veicināt bērnu līdzdalību lēmumu pieņemšanā, izmantojot pēc iespējas plašāku un daudzveidīgāku sadarbības paņēmieni klāstu, piemēram, organizējot regulāras pārrunas ar visiem bērniem, ieviešot tādu kā pašpārvaldi, rosinot pašiem bērniem gan izteikties par savu ikdienu un problēmām, gan arī pieņemt ikdienas un plānošanas lēmumus par savu dzīvi. Šādā veidā iespējams veicināt vairākus ieguvumus, proti, bērni tiek iesaistīti iestādes, tostarp savas dzīves organizēšanas procesos, uzņemoties atbildību par savu dzīvi un apgūstot lēmumu pieņemšanas, problēmu risināšanas un līdzdalības prasmes.¹⁴

Diemžēl praksē reizēm konstatējams, ka bērna līdzdalības nodrošināšana ir formāla, piemēram, netiek domāts par vidi, kurā norit saruna (saruna notiek kopīgā telpā, kurā garām staigā citas personas), netiek vērsta vērība uz sarunas norises laiku (lai tā notiktu, kad bērns ir atpūties, paēdis, mierīgs, nevis tajā “vienīgajā brīdī, kad darbiniekam bija laiks”).

Papildus uzsverams, ka, atbilstoši ANO Bērnu tiesību komitejas norādēm, bērnu līdzdalības jeb viedokļa uzklausišanas principam ir prioritāra nozīme, lai visas pārējās bērna tiesības, kuras nostiprinātas ANO Bērnu tiesību konvencijā, varētu pilnvērtīgi izpildīt.¹⁵

ANO Ģenerālā asambleja noteikusi, ka aprūpētajiem bērniem jābūt pieejamam viņiem zināmam, efektīvam un objektīvam mehānismam, lai ziņotu par sūdzībām vai bažām attiecībā uz apiešanos ar viņiem vai apstākļiem aprūpes vietā. Šādiem mehānismiem jāparedz bērna sākotnējā uzklausišana, atgriezeniskā saikne, īstenošana un turpmāka uzklausišana. Procesā jāiekļauj jaunieši ar iepriekšēju aprūpes pieredzi, ņemot vērā arī viņu paustos viedokļus. Šim procesam jānotiek kompetentu personu vadībā, kas apmācītas darbam ar bērniem un jauniešiem.¹⁶

Bērna līdzdalība iestādes procesos nozīmē gan bērna viedokļa uzklausišanu, gan bērna tiesības piedalīties to lēmumu pieņemšanas procesā, kuri attiecas uz bērnu un viņa dzīves apstākļiem iestādē. Tāpat bērna līdzdalība nozīmē arī iespēju nodrošināšanu bērnam brīvi izteikt savu viedokli, tostarp iesniegt sūdzības, lai aizstāvētu savas tiesības, kā arī to, ka bērns tiek informēts par savām tiesībām un noteikumiem iestādē bērnam saprotamā veidā.¹⁷

¹² Rīcības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015.-2020.gadam, apstiprināts ar labklājības ministra 2015. gada 15. jūlija rīkojumu Nr. 63.

¹³ <https://www.ifco.info/wp-content/uploads/2022/09/Quality4Children-Standards.pdf> 39. lpp.

¹⁴ Latvijas Universitātes Efektīvās sadarbības projekta „Bērna vajadzībās pamatotu pakalpojumu izstrāde ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu atbalsta nodrošināšanai” 10.12.2018. ziņojums, 43. lpp.

¹⁵ <https://www.lm.gov.lv/lv/bernu-tiesibas-uz-lidzdalibu>

¹⁶ ANO Ģenerālās asamblejas 2010. gada 24. februāra rezolūcijas 64/142 “Pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi” 99. punkts.

¹⁷ Eiropas Padomes 2005. gada 16. marta Ministru komitejas Ieteikums dalībvalstīm Nr. Rec (2005) 5 par to bērnu tiesībām, kuri dzīvo bērnu aprūpes iestādēs.

Aprūpētājiem par bērna līdzdalību

Lai nodrošinātu bērnu līdzdalību, nepieciešams informēt bērnus par procesiem, kas skar viņu dzīvi iestādē. Nepieciešams uzklaut bērna viedokli un piešķirt tam vērtību – apspriest ar bērnu viņa ierosinājumus, skaidrot bērnam apstākļus gadījumos, kad bērna vēlmes nav iespējams apmierināt. Svarīgi ir uztvert bērnu kā līdzvērtīgi ieinteresēto personu iestādes sadzīvē, skaidrot notikumus bērnam saprotamā valodā, atbilstoši viņa vecumam un izpratnei.

Skaidrojot bērnam notiekošo, tam jāvelta laiks un pacietība. Bērnam jānodod iespēja apdomāt un rīkoties, izrādīt iniciatīvu. Aprūpētājam nepieciešams attīstīt savas prasmes un iemaņas, lai virzītu bērna domas un rīcību uz pieņemamu rezultātu, bet arī nepamatoti neapspiestu bērna motivāciju domāt un darboties. Ne viss, ko bērns grib vai prasa ir izdarāms vai pat vajadzīgs, bet ir svarīgi bērnam saprotami izskaidrot atteikuma iemeslus un piedāvāt alternatīvas, kuras labāk atbilstu bērna interesēm.

Svarīgi pievērst uzmanību bērna emocionālajam un fiziskajam stāvoklim, lai saruna notiktu bērnam piemērotā vietā un laikā. Svarīgi iedrošināt bērnu izteikt savas domas un sajūtas.

Bērna līdzdalība un līdzdarbība lēmumu pieņemšanā un arī lēmuma paskaidrošana veicina savstarpējas cieņas veidošanos un māca bērnam risināt jautājumus ar pārrunu palīdzību, nevis konfliktiem. Papildus līdzdalība veicina arī atbildības uzņemšanos par savu dzīvi un māca bērnam izvērtēt situācijas, lai varētu pieņemt noderīgu lēmumu. Bērni, kuriem nav iespējas izteikties, ir vieglāk pakļaujami, tostarp vieglāk pakļaujami vardarbībai. Lai pasargātu bērnus no nevēlamas ietekmes, viņiem jāmača izprast savu situāciju un izvērtēt, kādu lēmumu pieņemt.

3. Veselības aprūpe

Ir svarīgi, lai jau agrīnā vecumā tiktu pamanītas un diagnosticētas bērna veselības un uzvedības problēmas un savlaicīgi uzsākta cēloņu noskaidrošana un nepieciešamā atbalsta sniegšana. Ievērojot to, ka bērns šķirts no ģimenes vai cita iepriekšējā aprūpētāja neatbilstoši realizētas aprūpes dēļ, bērnam pēc ievietošanas iestādē, sadarbībā ar ģimenes ārstu, nekavējoties jāveic vispārīga viņa veselības stāvokļa izvērtēšana. Apskates laikā ģimenes ārsts ne vienmēr var pamanīt bērna attīstības vai uzvedības novirzes, ja par to ģimenes ārstam netiek sniegta informācija, tāpēc ir svarīgi, lai iestāde sniegtu ziņas ģimenes ārstam par novērojumiem attiecībā uz bērna veselību, proti, visiem iestādes darbiniekiem nepieciešams saskaņotā formā rakstiski fiksēt bērna veselības stāvokļa īpatnības. Nereti bērns iestādē nonāk jau pusaudža vecumā un tad var būt problemātiski pārzināt viņa līdzšinējo veselības vēsturi. Būtu svarīgi, uzņemot bērnu iestādē, lūgt bāriņtiesu organizēt savstarpēju tikšanos ar iepriekšējo aprūpētāju (vecākus, aizbildni, audžuģimeni), lai uzzinātu nianšes par bērna veselības stāvokli un vajadzībām, kā arī jau veiktajām ārstniecības procedūrām.

Bērniem sasniedzot pusaudžu vecumu, nepieciešams viņiem sniegt izsmeļošu un saprotamu informāciju par viņu fizisko, mentālo un seksuālo veselību, kā arī nodrošināt, lai pusaudžiem būtu iespēja noskaidrot jautājumus, risināt iespējamās problēmas un meklēt risinājumus kopā ar atbalstošu personu, kurai bērns uzticas. Iestādes atbildīgajiem darbiniekiem būtu jāizsver labākās iespējas, kā minēto informāciju bērniem nodot, proti, kāda vide būtu vispiemērotākā un kurš varētu saprotamāk un bērniem pieņemamākā viedā minēto informāciju sniegt¹⁸.

Attiecībā uz atkarību izraisošu vielu lietošanu svarīgi ir vērst vērību uz to, lai izzinātu, kas var nodrošināt bērnam veselīgāku vidi un kas ir tie apstākļi, kas var veicināt bērna tieksmi pēc atkarību izraisošām vielām. Bez tam ir svarīgi noskaidrot, kādās situācijās ir iespējama sadarbība starp bērnu, iestādi un speciālistiem, un kas ir traucējošs, ja tā neveicas. Viegļāk savlaicīgi saprast procesu un mainīt tā gaitu, bet daudz grūtāk ir tajā iesaistīties un to apturēt jau attīstībā. Plaša informācija par primāro un sekundāro profilaksi saistībā ar atkarību izraisošo vielu lietošanu pieejama Valsts izglītības satura centra sagatavotajā metodiskajā materiālā [“Darbs ar sociālā riska grupas bērniem un jauniešiem atkarību profilaksē”](#).¹⁹

Iestādē jābūt rakstiski izstrādātai un visiem darbiniekiem zināmai (pieejamai) kārtībai, kādā tiek nodrošināta bērnu veselības aprūpe, proti, iestādes vadītājs norīko atbildīgos darbiniekus, piemēram, par medikamentu izsniegšanu bērniem, kuriem tādi nepieciešami, nepieciešamo manipulāciju grafika uzraudzīšanai un ārsta apmeklējumu nodrošināšanai. Iestādes vadītājs ar minēto kārtību iepazīstina visus darbiniekus (saņemot no viņiem parakstus par iepazīšanos) un novieto minēto kārtību darbiniekiem zināmā un pieejamā vietā, lai nodrošinātu, ka arī gadījumos, kad iestādes vadītājs neatrodas iestādē, bērni saņemtu pilnvērtīgi nodrošinātu medicīnas aprūpi.

Tāpat jābūt skaidrai kārtībai, kuru veselības problēmu gadījumā un kā, kādā laika periodā aprūpētājs informē sociālo darbinieku vai iestādes vadītāju. Piemēram, ja bērnam vakarā ir parādījusies paaugstināta temperatūra, vērojama augšējo elpceļu infekcijas slimības attīstība, iespējams, aprūpētājs piefiksē informāciju un par to paziņo nākamajā darba dienā, savukārt traumas, kaulu lūzuma gadījumā paziņo nekavējoties.

¹⁸ Biedrība “Papardes zieds” <https://papardeszieds.lv/par-mums/>; “Centrs Dardedze” <https://centrsdardedze.lv/musu-stasts/>

¹⁹ https://registri.visc.gov.lv/audzinasana/dokumenti/metmat/darbs_ar_socrisku_berniem.pdf

Aprūpētājiem par bērna veselības aprūpi

Bērni iestādē tiek ievietoti dažādā vecumā, tādēļ ir īpaši svarīgi apkopot visu saņemto informāciju par bērna veselību, lai varētu sekot viņa veselības situācijai un izvēlēties nepieciešamos ārstus un speciālistus, kuru apmeklēšana bērnam būtu nepieciešama. Tikpat svarīgi ir veikt novērojumus par bērna veselības (gan fiziskās, gan arī mentālās) izmaiņām un šos novērojumus fiksēt rakstiski bērna lietā, lai būtu iespējams sekot bērna attīstībai un pieņemt lēmumus par papildu vai kāda cita ārsta vai speciālista piesaisti. Lai novērtētu bērna veselības stāvokli un tā izmaiņas, nepieciešamas pamatzināšanas par bērna attīstības kritērijiem. Labākai izpratnei par bērna fiziskās attīstības atbilstību vecumposmam ieteicams iepazīties ar Valsts izglītības satura centra sagatavoto materiālu [“Vadlīnijas bērnu un pusaudžu attīstības izvērtēšanai”](#).²⁰

Lai būtu iespējams noskaidrot būtiskas ziņas par bērna veselību, nepieciešams veidot uz savstarpēju uzticību balstītas attiecības ar bērnu un izvairīties no nosodījuma vai sava viedokļa paušanas jautājumos, kas nav aprūpētāja kompetencē. Aprūpētājam nepieciešams sekot bērna veselībai, iesaistīties informācijas apmaiņā ar bērnu un iestādes vadītāju vai sociālo darbinieku, rakstiski fiksēt ar bērna veselības stāvokli saistītus faktus, atbalstīt bērnu ārstēšanās procesā, nekavējoties informēt iestādes vadītāju, ja aprūpētājs novērojis bērnam jebkādas veselības traucējumus. Būtiski svarīgi ir aprūpētājam apzināties atšķirību starp dažāda līmeņa veselības problēmām bērnam, piemēram, atšķirību starp akūtu slimību, kam nepieciešama nekavējoša iesaiste (kaula lūzums), un veselības problēmu, ar ko iespējams vērsties pie ārsta nākamajā dienā (elpceļu infekcijas slimība), kā arī skaidri zināt kārtību, kādā rīkoties un kuru atbildīgo darbinieku informēt katrā konkrētajā gadījumā.

Attiecībā uz bērniem, kuriem ir konstatēta atkarību izraisošo vielu lietošana, aprūpētājam jāvērs īpaša uzmanība, lai pamanītu un pēc iespējas novērstu situācijas, kuru rezultātā bērns varētu nonākt atkarību izraisošu vielu ietekmē. Atkarība ir slimība, tā jāārstē ar ārstu-speciālistu atbalstu, bet aprūpētājam nepieciešams atbalstīt un palīdzēt bērnam cīnīties pret tieksmi lietot atkarību izraisošas vielas, sarunājoties ar bērnu, uzklusot viņu, pavadot ar viņu laiku, lai motivētu bērnu uz citām nodarbēm, kas varētu palīdzēt mazināt tieksmi un iespēju lietot atkarību izraisošas vielas.

Papildus izvērsta informācija par to, ko un kā darīt, lai bērnu atturētu no atkarību izraisošo vielu lietošanas, pieejama Bērnu klīniskās universitātes slimnīcas tīmekļvietnē informatīvajā materiālā [“Padomi, ko darīt, lai pusaudzis nesāktu lietot narkotikas”](#).²¹

²⁰ Valsts izglītības satura centra Speciālās izglītības nodaļas sagatavotās “Vadlīnijas bērnu un pusaudžu attīstības izvērtēšanai”, 2013.; pieejams: <https://biblioteka.madona.lv/ui/box/files/vadlinijasattistibai.pdf>

²¹ <https://www.veselapasaule.lv/lv/jauniesiem/atkaribas/padomi-ko-darit-lai-pusaudzis-nesaktu-lietot-narkotikas>

4. Izglītības apguves nodrošināšana

Bērnu fizisko un mentālo veselību un attīstību ļoti lielā mērā nosaka vide, kurā viņi dzīvo. Lai radītu drošu un atbalstošu vidi, ir jārisina jautājumi, kuri saistīti ar attieksmi un darbībām, kas izpaužas bērna ģimenē, vienaudžu starpā un izglītības iestādē. Darbā ar bērniem tiek ieteikts izmantot neformālās izglītības metodes un radīt drošu un uzticamu vidi, kas mudinās bērnus atklāt savu pieredzi, pārdzīvojumus un iedrošinās saņemt palīdzību.

Veidojoties uzticības pilnām attiecībām starp bērnu un iestādi, iespējams veidot šādas attiecības arī ar skolu, veicinot bērna izpratni par izglītības nozīmi, bērna spējām un iespējām, kā arī to, ka jebkuru zināšanu līmeni ir iespējams uzlabot un pilnveidot. Plaša informācija par bērna likumiskā pārstāvja un skolas sadarbības iespējām un nozīmi pieejama Bērnu aizsardzības centra sagatavotajā materiālā [“Vadlīnijas izglītības iestādēm valsts un pašvaldību resursu atbalsta sniegšanā bērniem un jauniešiem ar sociālās uzvedības novirzēm un atkarības problēmām efektīvā izmantošanā”](#).²²

Papildus nepieciešama konstanta un rūpīga sekošana bērna mācību procesam, palīdzība mācību priekšmetos, kur iekavēta mācību vielas apgūšana, piesaistot nepieciešamos resursus sekmīga mācību procesa nodrošināšanai (piemēram, privātskolotājs), kā arī sadarbojoties ar nevalstiskajām organizācijām darbam ar jauniešiem (piemēram, priekšlaicīgas mācību pārtraukšanas riska jauniešu iesaiste jaunatnes iniciatīvu projektos²³). Visos gadījumos, kur konstatēta problemātika attiecībā uz bērnu izglītības iegūvi, nepieciešams strukturēti iegūt un apkopot informāciju par visiem faktoriem, kas var ietekmēt negatīvi izglītības procesu, lai tālāk attiecīgi apzinātu iespējamās risinājumus, tostarp nepieciešamības gadījumā gūstama pārlicība, ka ir pilnā mērā izvērtēti bērnu mācību grūtību cēloņi un veikts rūpīgs veselības stāvokļa izvērtējums, kā arī vērtēta nepieciešamība pārskatīt mācību programmas atbilstību bērna spējām un vajadzībai.

Izglītībai ir izšķiroša nozīme bērna vispusīgā attīstībā, tā arī nodrošina bērnam iespējas uz piemērotu darbu un finansiālu neatkarību nākotnē, un līdz ar to izvairīšanos no nabadzības un atstumtības. Latvijā bērniem pamatizglītība ir obligāta²⁴, līdz ar to bērna likumiskajam pārstāvim jānodrošina, ka bērns apmeklē skolu un iegūst izglītību. Iestādei ir pienākums risināt bērna problēmas, kas saistītas ar mācību stundu kavēšanu, un grūtības, kas saistītas ar mācību vielas apgūšanu, lai pēc iespējas izvairītos no situācijas, kad bērnam nākas vairākas reizes atkārtot mācības vienā un tajā pašā klasē. Nav pieļaujami, ka iestādes darbinieki atstāj šos jautājumus tikai skolas ziņā un pieļauj situāciju, kad bērns, sasniedzot pilngadību, nav apguvis vismaz pamatizglītību.

Katrā konkrētā gadījumā ir svarīgi reaģēt nekavējoties, neatstāt pašplūsmā bērna skolas kavējumus vai nepietiekamus vērtējumus. Nepieciešams noskaidrot iemeslus un meklēt risinājums, kamēr situācija nav iekavēta un problēma nav samilzusi. Papildus jāņem vērā, ka bērnam problēmas skolā var veidoties arī no viņa neatkarīgu apstākļu dēļ, piemēram, skolotāja neatbilstoša attieksme vai klases biedru savstarpēja vardarbība. Iestādes vadītājam un sociālajam darbiniekam šādos gadījumos jārīkojas bērna interesēs, esot atsaucīgam un gatavam nekritizējot uzklaut bērna viedokli, un kopīgi jāmeklē risinājums problēmai.

²² <https://www.bac.gov.lv/lv/jaunums/vadlinijas-izglitibas-iestadem-valsts-un-pasvaldibu-resursu-atbalsta-sniegsana-berniem-un-jauniesiem-ar-socialas-uzvedibas-novirzem-un-atkaribas-problemam-efektiva-izmantosana>

²³ <https://www.ikvd.gov.lv/lv/jaunatnes-iniciativu-projekti>

²⁴ Vispārējās izglītības likuma 32. panta pirmā daļa.

Aprūpētājiem par bērna izglītību

Iestādē ievietotam bērnam, ja ģimenē nav tikušas pienācīgi nodrošinātas bērna vajadzības, iespējams, ir izveidojušās mācīšanās grūtības un “robi” zināšanās. Līdz ar to bērnam nepieciešama palīdzība un atbalsts mācību vielas apgūšanā, sevis disciplinēšanā, mācību stundu apmeklēšanā, mājasdarbu pildīšanā. Aprūpētājam jāvelta pūles, lai motivētu un palīdzētu bērnam nekavēt mācību stundas un apgūt mācību vielu. Gadījumos, kad bērns pats nespēj apgūt stundās uzdoto, jo neizprot uzdevumus savu nepietiekamo zināšanu pēc, aprūpētājs rosina jautājumu par nepieciešamās palīdzības organizēšanu bērnam (piemēram, privātskolotājs).

Bērnu izvairīšanās apmeklēt mācību stundas mēdz būt saistīta tieši ar zināšanu trūkumu un nespēju sekot mācību vielai. Tomēr reizēm bērni vienkārši izlemj pārbaudīt robežas un neapmeklēt skolu, lai pavadītu laiku ar draugiem vai klaiņotu. Šādos gadījumos aprūpētājam nepieciešams skaidrot bērnam izglītības nozīmi censties motivēt bērnu nekavēt mācību stundas. Gadījumos, kad sarunas nenes vajadzīgo rezultātu, nepieciešams informēt iestādes vadītāju, lai sadarbībā ar skolu un, ja nepieciešams, bāriņtiesu un sociālo dienestu meklētu problēmas risinājumus. Jāņem vērā, ka aprūpētājam ir iespēja izveidot ciešāku kontaktu ar bērnu un noskaidrot skolas nepameklēšanas īstos iemeslus, kas ir īpaši svarīgi, lai būt iespējams rast derīgus ilgtermiņa risinājumus un sniegt bērnam nepieciešamo palīdzību un atbalstu, lai viņš iegūtu pilnvērtīgu izglītību.

5. Brīvā laika pavadīšana

Lai veiksmīgi nodrošinātu bērnu iesaistīšanu aktīvā brīvā laika pavadīšanā, iestādei jāizstrādā skaidri noteikumi par viedierīču lietošanu un intensīvi jāpiedāvā bērniem alternatīvas brīvā laika pavadīšanas iespējas iestādē, piemēram, sporta aktivitātes, radošās darbnīcas, galda spēles vai kopīgas ekskursijas. Saturīga brīvā laika pavadīšana ir alternatīva pārkāpumu profilakse, kam būtu jāpievērš īpaša uzmanība gadījumos, kad bērniem ir konstatēta devianta uzvedība, tostarp izstrādāta uzvedības sociālās korekcijas programma.

Lai iespējami sekmīgāk noritētu bērnu iesaistīšana dažādās aktivitātēs, nepieciešams iedziļināties katra bērna spējās, talantos, interesēs un stiprajās pusēs, cenšoties atrast piemērotāko piedāvājumu. Iestādes darbiniekiem ne tikai jāpiedāvā bērnam piemērota nodarbe, bet arī jācenšas ieinteresēt bērnu, parādīt viņa spējas, izcelt viņa talantus, motivēt uzsākt izvēlētajā nodarbībā, turpinot bērnu atbalstīt, pierunāt un pārliecināt šīs nodarbības turpināt, sasniedzot vēlamo rezultātu.

Sastopoties ar bērna pretestību un zemu motivāciju līdzdarboties, nepieciešams noskaidrot demotivācijas cēloņus, meklēt risinājumus, piemēram, nodrošinot individuālas nodarbības, nevis nodarbības grupā. Ņemot vērā bērnu īpašo situāciju – aprūpi iestādē un pagātnes pieredzi – jāizprot, ka bērni, iespējams, nevar patstāvīgi izvēlēties un apmeklēt interešu izglītību vai saņemties, lai dotos, piemēram, uz jauniešu centru, tādēļ iestādei ir primāra atbildība par atbalsta sniegšanu bērniem saturīga brīvā laika pavadīšanā atbilstoši individuālām interesēm. Iestādei būtu nepieciešams izvērtēt iespējas piesaistīt nevalstisko organizāciju un brīvprātīgo resursus, lai veidotu bērnos ieinteresētību ar mentoru atbalstu un iesaisti procesos.

Aprūpētājiem par brīvā laika organizēšanu

Pilnvērtīgai brīvā laika pavadīšanai ir ievērojama nozīme gan bērnu talantu un spēju attīstīšanā, gan arī viņu kvalitatīvā nodarbināšanā, kas, savukārt, mazina iespējas bērniem nonākt pie atkarību izraisošu vielu lietošanas un likumpārkāpumu izdarīšanas. Aprūpētājiem ir svarīgi rūpēties par to, lai bērni nepavadītu laiku, pārmērīgi lietojot viedierīces vai klīstot pa ielām. Jebkura kolektīva vai individuāla, bet kontrolēta un ar mērķi veidota brīvā laika pavadīšanas iespēja, veicina bērnu iesaistīšanos vēlamās nodarbēs pretēji nevēlamām, kuras bērni bieži izvēlas draugu vai paziņu pamudināti.

Aprūpētājiem nepieciešams ieguldīt laiku un enerģiju, lai noskaidrotu katra bērna spējas un intereses, lai būtu iespējams izvēlēties bērnam piemērotāko ārpusskolas nodarbību vai citu brīvā laika pavadīšanas piedāvājumu. Reizēm izaicinājums var būt bērnu interesējošās nodarbības nodrošināšana tuvāk bērna dzīvesvietai, tomēr tam būtu jābūt sekundāram kritērijam. Proti, ja vien bērns vai jauniešs ir izrādījis vēlmi darboties kādā interešu izglītības pulciņā vai sporta nodarbībā, kuras nav pieejamas dzīvesvietas tuvumā, darbiniekam sadarbībā ar iestādes vadītāju jāpārdomā, vai un kā būtu iespējams bērnu vai jauniešu izvadāt uz attiecīgām nodarbībām. Tāpat iestādei jābūt gatavai rast risinājumu, lai nodrošinātu nodarbei nepieciešamo inventāru vai materiālus.

Aprūpētājam nepieciešams veltīt laiku individuālas pieejas atrašanai, lai ieinteresētu bērnu un pārliecinātu viņu, ka ir vērtīgi uzsākt izvēlētajās nodarbībās. Turpmāk aprūpētājam jāsniedz bērnam nepieciešamais atbalsts, pārliecinot un pierunājot, uzsāktās nodarbības nepamest un turpināt. Jāņem vērā, ka iestādē nonākušiem bērniem, iespējams, ir grūtības ne tikai izvēlēties piemērotu nodarbi, bet arī disciplinēt sevi, lai šo nodarbi turpinātu ilgāku laika periodu. Tomēr, ja izdodas bērnu ieinteresēt un viņš rod prieku šajā nodarbībā, tas sniedz bērnam pozitīvas emocijas, attīsta viņa spējas, kā arī mazina iespēju, ka bērns varētu pievērsties nevēlamām nodarbēm. Turklāt nereti tieši caur brīvā laika aktivitātēm bērnam vai jauniešim izveidojas pozitīvu un motivējošu draugu loks vai arī nodarbību vadītāji/treneri kļūst par papildus “drošajiem pieaugušajiem”, kuri ir kā mentori bērna/jaunieša ikdienas dzīvē un palīdz viņam virzīties uz mērķi, veidot sasniegumus un nostiprināt priekšstatus un ieradumus vēlākai patstāvīgai dzīvei un vēlamām, noderīgām nodarbēm.

6. Likumpārkāpumu profilakse

Likumpārkāpumu profilakse neatraujami saistīta ar bērna vidi un aprūpētājiem. Īpaši svarīgi ir iestādes darbiniekiem izveidot un noturēt sadarbību ar bērnu jau pēc pirmā likumpārkāpuma. Piesaistot bērna vajadzībām atbilstošus speciālistus, kā arī mentoru bērnam vai jaunietim pozitīva piemēra veicināšanai, un organizējot aktivitātes, kas ir saistošas bērnam, pastāv lielāka iespējamība turpmāku likumpārkāpumu novēršanai.

Likumpārkāpumu novēršana nav skatāma tikai no pozīcijas par normatīvajos aktos noteikto kārtību saistībā ar pārkāpumu un sodu. Aprūpējot bērnus ar riska iespējamību likumpārkāpumu izdarīšanā, iestādes darbiniekiem īpaši nozīmīgi ir apzināti veidot vidi, kas pēc iespējas minimizē minēto risku. Iestādei jāveic mērķtiecīga analīze par nepieciešamajām darbībām un plānu, kā efektīvi mazināt likumpārkāpumu risku, sākot ar preventīviem audzināšanas darbiem (t.sk. nosakot veselīgus ierobežojumus un veidojot ikdienas režīmu, kas samazina bērnu iespēju piekļūt atkarību izraisošām vielām, atrasties bezvēsts prombūtnē vai nezināmu cilvēku sabiedrībā) un beidzot ar intensīvu reaģēšanas plānu, saskaroties ar konkrētām bērnu uzvedības izpausmēm.

Likumpārkāpumu novēršana nav iestādes kompetences jautājums, tomēr iestāde var darboties profilaktiski, nodarbinot bērnus, rūpējoties par kvalitatīvu brīvā laika pavadīšanu, skaidrojot likumus un noteikumus, apspriežot situācijas, kurās nonāk likumpārkāpēji, un skaidrojot šo situāciju veidošanās un iespējamās novēršanas apstākļus. Šim nolūkam iestādei ir iespēja sadarboties ar pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības speciālistu vai citiem profesionāļiem, kuri var sniegt bērniem vajadzīgu un noderīgu informāciju sarunu vai nodarbību veidā.

Kad likumpārkāpums jau ir izdarīts, iestādes vadītājam kā bērna likumiskajam pārstāvim ir pienākums nodrošināt iestādes un bērna aktīvu iesaistīšanos starpinstitūciju sadarbības procesā turpmāku likumpārkāpumu novēršanā, tostarp uzvedības sociālās korekcijas programmas pilnvērtīgā izpildē.

Papildus jāuzsver, ka iestādes vadītāja kā bērna vecāku atvietotāja pienākums ir darīt visu iespējamo, lai pēc iespējas novērstu bērnu no iespējama likumpārkāpuma izdarīšanas. Minētajam pieskaitāmas arī pūles bērnu pārliecināt un “pāraudzināt” saviem spēkiem iestādes ietvaros, nevis pārliecināt citām iestādēm, piemēram, policiju, un realizēt policijas izsaukšanu katru reizi, kad bērns nepakļaujas noteikumiem, tā vietā, lai aktīvi rīkotos un panāktu paklausību ar pedagoģiskām metodēm, proti, iestādes darbiniekiem nepieciešams risināt bērnu pārkāpumus ar pārrunām, skaidrojumiem, vienošanos. Gadījumos, kad minētais nenes rezultātu, vienalga nav pieļaujami apstāties pie policijas sastādīta protokola par pārkāpumu – nepieciešams skaidrot un pārrunāt situāciju atkārtoti.

Aprūpētājiem par bērna likumpārkāpumiem

Aprūpētāju ikdienas sadarbībā ar bērniem iespējams iekļaut dažādas informatīvas pārrunas, situāciju analīzes ar spēļu elementiem un citus paņēmienus, lai skaidrotu bērniem likumus, tiesības, pienākumus un atbildību, tādā veidā gan informējot bērnus par situācijām, kurās nevajag nonākt, gan arī gatavojot viņus patstāvīgai dzīvei. Vislabākā likumpārkāpumu profilakse ir savstarpējas cieņas un uzticības pilnu attiecību izveidošana ar bērnu, lai spētu laikā pamanīt un mēģinātu novērst bērna neatbilstošu rīcību.

Bieži bērnu neatbilstoša rīcība ir saistīta ar viņu draugu vai paziņu uzvedību, bērni meklē sev domubiedrus un pēc tam pakļaujas viņu ietekmei. Iestādē bērni bieži vien nonāk jau ar dažādām uzvedības problēmām. Savstarpēja uzticēšanās starp aprūpētāju un bērnu, kopīgas sarunas par dažādiem jautājumiem un situāciju skaidrošana veicina bērna atklātību un spēju savlaicīgi noskaidrot, ka bērns var nonākt nepiemērotā situācijā. Šādi iespējams veicināt izvairīšanos no vardarbības pret bērniem arī ārpus iestādes.

Gadījumos, kad bērniem izstrādāta uzvedības sociālās korekcijas programma, ir svarīgi piešķirt uzdotajiem uzdevumiem lielu vērību, veicināt, lai noteikumi tiktu ievēroti un uzdevumi izpildīti. Arī šādos gadījumos palīdzošas ir savstarpējas uzticēšanās attiecības starp bērnu un aprūpētāju.

Piedaloties bērna, kurš ir ar izaicinošu uzvedību, likumpārkāpumu veikšanas pieredzi, uzvedības sociālās korekcijas procesā, īpaši svarīgas kompetences ir stresa noturība, empātija, konsekvence. Iestādes vadībai jāpalīdz aprūpētājiem attīstīt empātiju un izpratni pret bērniem, kuri veic likumpārkāpumus, prasmi, ne tikai teorētiski pārzināt jautājumu, bet arī spēt emocionāli atbalstīt šajās grūtībās. Tāpat aprūpētājam jābūt iespējai tūlītēji piesaistīt papildus bērnam, kā arī sev nepieciešamo atbalstu (piemēram, psihologs, kolēģu atbalsts, supervīzija, jurista konsultācijas), saskaroties ar akūtu situāciju, kurā bērns vai jauniešis veicis likumpārkāpumu.

7. Sagatavošana patstāvīgai dzīvei

ANO Ģenerālās asamblejas pamatnostādņēs bērnu ārpusģimenes aprūpē²⁵ noteikts, ka valstij jānodrošina skaidri noteikta pēcaprūpes rīcībpolitika un, pabeidzot darbu ar bērniem, atbildīgajām institūcijām jānodrošina arī pienācīga pēcaprūpe un/vai uzraudzība. Atbildīgajām institūcijām visā aprūpes periodā sistemātiski jātiecas sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei un pilnīgai integrācijai sabiedrībā, īpaši rūpējoties par tām sociālajām un dzīves prasmēm, kuru apguvi veicina bērna dalība vietējās kopienas dzīvē.

ANO Ģenerālās asamblejas pamatnostādņu 134. punktā ir uzsvērts, ka pēcaprūpe ir jāplāno pēc iespējas agrāk, tiklīdz bērns ir nonācis aprūpē, un katrā ziņā krietnu laiku pirms tam, kad bērns aprūpi atstāj.

Iestādei nepieciešams nodrošināt gan jauniešu patstāvības spēju vairošanu, gan arī atbalstu praktisku jautājumu risināšanā. Jārosina, lai jaunieši, kas drīzumā atstās iestādi, piedalītos savas patstāvīgās dzīves plānošanā. Jaunieši, kuri uzsāk patstāvīgu dzīvi pēc uzturēšanās iestādē, var būt vairāk iesaistīti sadzīves plānošanā un sākt to darīt laicīgāk, jo iestādei ir plašākas iespējas ieviest sistemātisku pieeju patstāvīgās dzīves plānošanai, izmantojot visu iestādes darbinieku pieredzi un plašu praktiski veicamo saimniecisko darbību spektru.

Iestādei nepieciešams sekot, lai notiktu sadarbība ar pašvaldības sociālā dienesta darbiniekiem un ne retāk kā reizi gadā tiktu izvērtētas to iestādē ievietoto bērnu, kuri sasnieguši 16 gadu vecumu, nākotnes vajadzības un resursi un pēc viņu patstāvīgas dzīves uzsākšanas tiktu nodrošināti bērnam nepieciešamie atbalsta pasākumi, kā arī vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas tiktu novērtētas bērna sociālās situācijas izmaiņas.²⁶

²⁵ ANO Ģenerālās asamblejas 2010. gada 24. februāra rezolūcija 64/142 "Pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi".

²⁶ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 12. panta sestā daļa.

Aprūpētājiem par bērna sagatavošanu patstāvīgai dzīvei

Aprūpētāju loma ir ievērojama bērnu sagatavošanā dzīvei, kura sekos pēc bērna pilngadības sasniegšanas un iestādes atstāšanas. Ģimenēs dzīvojošiem bērniem ir iespēja sekot līdzi, kā vecāki vai audžuvecāki organizē sadzīvi, kārtu būtiskus jautājumus, kur vērsas pēc palīdzības, kā gādā par iztiku. Iestādē dzīvojošiem bērniem šajā ziņā ir citādāka pieredze, tomēr aprūpētājam ir iespēja iesaistīt bērnu sadzīves jautājumu risināšanā, apspriest ar bērnu iepirkšanās praktisko pusi vai ļaut viņam tajā piedalīties, skaidrot naudas nozīmi un saprātīgu izlietojumu, sasaistot minēto ar izglītības sniegtajām iespējām.

Iestādē dzīvojošie bērni pēc iespējas jāiesaista visos praktiskajos procesos, sākot ar nepieciešamo produktu plānošanu nedēļas ēdienreizēm, ēdiena iegādi, ēdiena gatavošanu un beidzot ar uzkopšanu. Ja šos darbus iespējams padarīt par kopīgi veiktu rituālu, tas var būt interesanti un sagādāt prieku, jo kopā darīt lietas ir jautrāk un vieglāk. Mazāka vecuma bērnus nevajadzētu atstāt vienus ar šādiem saimniecības uzdevumiem, ar viņiem nepieciešams darboties kopā un paralēli veidot sarunu par procesu. Lielākiem bērniem (jauniešiem), savukārt, nepieciešami savi pienākumi un uzdevumi, lai viņiem būtu iespēja sagatavoties patstāvīgajai dzīvei, kad viņi paši būs par visu atbildīgi un viņiem būs jāprot tikt galā ar dažādām dzīves situācijām. Būtiski būtu rast iespēju, jauniešiem līdzdarbojoties, veidot izpratni, kā notiek komunālo pakalpojumu uzskaitē un apmaksā, piemēram, ko nozīmē “nodot ūdens skaitītāja rādījumus”. Vērtīgi būtu attīstīt jauniešu prasmes un apmācīt, piemēram, internetbankas pakalpojumu lietošanā.

Bērna sagatavošana patstāvīgai dzīvei ietver gan viņa talantu, spēju, stipro pušu izvērtējumu nolūkā plānot bērna nākotnes izglītību un profesiju, gan arī praktisko iemaņu trenēšanu un nepieciešamās informācijas sniegšanu par nākotnes dzīves iespējām un risināmiem jautājumiem. Bērniem nepieciešama arī praktiska palīdzība pēc pilngadības sasniegšanas, ko risina iestāde sadarbībā ar pašvaldības sociālo dienestu un bāriņtiesu.

8. Saskarsme ar ģimeni un citiem tuviniekiem

Plaša informācija par normatīvo regulējumu un ieteikumiem ārpusģimenes aprūpē nodota bērna saskarsmes tiesību nodrošināšanā ir pieejama Bērnu aizsardzības centra izstrādātās Rokasgrāmatas bāriņtiesām 3. sējuma 2. daļā [“Institūciju un ārpusģimenes aprūpētāja sadarbība, nodrošinot bērna saskarsmi ar bioloģisko ģimeni un citām bērnam tuvām personām”](#).²⁷

Vērtējot jautājumu par to, kā veidojama bērna saskarsme ar tuvām personām, bērna likumiskajam pārstāvim jāizvērtē saskarsmes nozīme un mērķis, t.sk., jāņem vērā attiecību nozīmīgums bērna dzīvē un emocionālā piesaiste konkrētajai personai, attiecību kvalitāte un to saglabāšanas nepieciešamība. Nevadīta saskarsme ar vecākiem vai citiem tuviniekiem, kuri nelabvēlīgi ietekmē bērnus (piemēram, melo, netur solījumus, iespējams, iesaista narkotisko un alkoholisko vielu lietošanā, kūda pret iestādes darbiniekiem u.c.) neatbilst bērna labākajām interesēm.

Konstatējot bērna neadekvātu uzvedību vai sakāpinātas, negatīvas emocionālas izpausmes pēc tikšanās ar vecākiem vai citām tuvām personām, iestādei nepieciešams nodrošināt bērnam visu nepieciešamo emocionālo un psihosociālo atbalstu un palīdzību traumatiskās pieredzes pārstrādāšanai un seku iespējamai mazināšanai. Gadījumos, kad iestāde konstatē, ka saskarsme ar vecākiem, brāļiem, māsām, vecvecākiem un personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, kaitē bērna veselībai un attīstībai vai rada draudus iestādes darbiniekiem vai citiem bērniem, iestādei nepieciešams par to informēt bāriņtiesu un lūgt lemt par saskarsmes ierobežošanu.²⁸

Lai nodrošinātu bērnu tiesības uz saskarsmi ar vecākiem un tuviniekiem, vienlaikus aizsargājot bērnu intereses un labklājību, iestādei jāveicina cieša sadarbība ar bērnu vecākiem un tuviniekiem, lai kopīgi plānotu un īstenotu saskarsmi bērna labākajās interesēs. Iestādei būtu ieteicams piedāvāt vecākiem un tuviniekiem atbalstu un konsultācijas, lai uzlabotu saskarsmes kvalitāti. Tomēr neviens no iestādes darbiniekiem nav kompetents vienpersoniski izvērtēt un izlemt tikšanās ar vecākiem, brāļiem, māsām, vecvecākiem un personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, atbilstību bērna labākajām interesēm, tādēļ jautājumu par saskarsmi bērna interesēs izlemšana ir nodota bāriņtiesas kompetencē, proti, lai bērnam atļautu uzturēties pie minētajām personām, bāriņtiesai par to iepriekš jāpieņem lēmums²⁹.

Visiem iestādes darbiniekiem jābūt informētiem par to, kāda saskarsmes kārtība katram bērnam noteikta ar viņa vecākiem, māsām, brāļiem (it īpaši, ja vienas ģimenes bērni ir pie dažādiem ārpusģimenes aprūpes sniedzējiem) un citiem ģimenes locekļiem, jo īpaši par gadījumiem, kad ar bāriņtiesas lēmumu ierobežota bērna saskarsme ar tuviniekiem. Arī gadījumos, kad ar bērnam tuviem cilvēkiem ir panākta vienošanās par kādu īpašu saziņas kārtību vai, jo īpaši, ja saziņa tikusi ierobežota.

²⁷ <https://www.bac.gov.lv/lv/media/2391/download?attachment>

²⁸ Bāriņtiesu likuma 39. panta trešā daļa.

²⁹ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 33. panta ceturtā daļa.

Aprūpētājiem par bērna saskarsmi ar ģimeni un citām personām

Aprūpētāja darbs ikdienā nav iespējams bez saskarsmes jautājumiem ar bērna bioloģisko ģimeni, proti, visas grūtības, ar ko bērns saskaras ikdienā, ietekmē viņa pagātne un piedzīvotais bioloģiskajā ģimenē. Aprūpētājam, veidojot attiecības ar bērnu, nepieciešams pievērst uzmanību tam, kā bērna vecāku vai citu radnieku un tuvu personu saskarsme vai gluži pretēji – nesasniedzamība, ietekmē bērnu. Piemēram, kādā noskaņojumā bērns ir pēc telefonsarunas vai tikšanās ar ģimenes locekļiem, kādas uzvedības vai noskaņojuma maiņas vērojamas. Bērns var piedzīvot bēdas un vilšanos, ko izpaudīs destruktīvā uzvedībā savās svētku dienās vai citos īpašos notikumos (piemēram, skolu pasākumi mātes vai tēva, vai ģimenes dienās), apzinoties savas bioloģiskās ģimenes klātneesamību. Tādēļ aprūpētājiem jābūt izglītotiem par emocionālā atbalsta sniegšanu bērnam, pārdzīvojot ģimenes zaudējumu atkal un atkal.

Aprūpētājiem nepieciešams sadarboties ar bērnu bioloģiskajām ģimenēm nolūkā stiprināt ģimenes saites un, ja iespējams, veicināt bērna atgriešanos ģimenē. Tomēr bieži ģimenes atkalapvienošanās nav iespējama, jo vecāki nav spējuši novērst apstākļus, kas bijuši par pamatu bērna aizgādības tiesību pārtraukšanai un, iespējams, bērna aizgādības tiesības vecākam pat atņemtas ar tiesas spriedumu. Šādos gadījumos aprūpētājam būtu nepieciešams sekot tam, lai bērna saskarsme ar vecākiem būtu bērnam palīdzīga, nevis tieši pretēji, traucējoša vai pat kaitīga. Ja bērna saskarsme ar vecākiem rada bērnam emocionālus pārdzīvojumus tādēļ, ka vecāki turpina nelabvēlīgi ietekmēt bērnu, aprūpētājam par to jāinformē iestādes vadītājs vai sociālais darbinieks, lai būtu iespējams veikt pārrunas ar vecākiem un skaidrot viņiem bērna intereses un ietekmi uz bērna emocionālo stāvokli.

Gadījumos, kad iestādē notiek sadarbība ar viesģimenēm, aprūpētājs, iespējams, var sniegt papildu informāciju par bērna vēlmēm un vajadzībām, lai viesģimenei veidotos pilnvērtīgāks priekšstats par iespējām uzņemt bērnu pie sevis.

Jautājumu par saskarsmi bērna interesēs izlemšana ir nodota bāriņtiesas kompetencē, un lai bērns varētu uzturēties pie vecākiem, kuriem ir pārtrauktas aizgādības tiesības, vai pie brāļiem, māsām, vecvecākiem un personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis kopā, nepieciešams bāriņtiesas lēmums. Aprūpētājam jāpārliecinās, ka viņam ir zināmi apstākļi, tostarp ierobežojumi, kas saistīti ar katra bērna saskarsmes tiesībām ar vecākiem, brāļiem, māsām un citiem tuviniekiem, lai nodrošinātu bērna tiesību pilnvērtīgu ievērošanu.

9. Iestādes loma starpinstitūciju sadarbībā

Iestādēs nenonāk “vienkārši” bērni, tādēļ katrs gadījums risināms individuāli jau no pirmās dienas, negaidot, kad iespējamās problēmas samilzīs, līdz ar to iestādē nepieciešams nodrošināt tādu darbinieku sastāvu, kas varētu veidot komandu bērnu krīzes situāciju un citu sarežģītu gadījumu risināšanai.

Savukārt gadījumos, kad ir nepieciešams sasniegt noteiktu rezultātu tur, kur iestādei vienai savu profesionālo kompetenci robežās tas nav bijis iespējams, nepieciešams nodrošināt starpinstitūciju sadarbību.

Piemēram, konstatējot bērnam skolas kavējumus, skola un iestāde sadarbojas un meklē katra bērna vajadzībām un interesēm atbilstošāko risinājumu, savukārt sarežģītu gadījumu risināšanā pēc skolas vai iestādes lūguma iesaistās pašvaldības izglītības pārvalde, sociālais dienests un bāriņtiesa. Bērna uzvedības problēmu gadījumos iestāde piesaista psihologu, lai organizētu un sniegtu palīdzību un atbalstu bērnam viņa grūtību pārvarēšanā, un papildus sadarbojas ar bāriņtiesu un sociālo dienestu, lai meklētu risinājumus un piesaistītu pakalpojumus bērna situācijas uzlabošanai. Saistībā ar atkarību izraisošu vielu lietošanas gadījumu bērnam, nekavējoties pēc pirmo pazīmju konstatēšanas, iestāde piesaista atkarību profilakses speciālistu un organizē bērnam profilaktisku atbalstu. Papildus iestāde sadarbojas ar bāriņtiesu un sociālo dienestu, lai vērtētu bērna vajadzības un saņemtu atbalstu un palīdzību, organizējot bērnam nepieciešamos pakalpojumus/ārstēšanu.

Iestādē konstatējot gadījumus saistībā ar iespējamiem bērna tiesību pārkāpumiem, kuros ir nepieciešama ātra rīcība un vairāku institūciju sadarbība, kā arī ja radušos situāciju nav iespējams atrisināt vienas institūcijas ietvaros vai nav to izdevies atrisināt ilgstošā laikposmā, iestāde vēršas pašvaldības sadarbības grupā.³⁰

³⁰ Ministru kabineta 2017. gada 12. septembra noteikumi Nr. 545 “Noteikumi par institūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzībā” 8.1. punkts.

Aprūpētājiem par iestāžu sadarbību

Aprūpētāju loma ir būtiski svarīga savlaicīgai un nekavējošai problemātisku bērna situāciju konstatēšanai un secīgi satarpinstitūciju sadarbības ierosināšanai. Aprūpētājs, ikdienā pavadot laiku ar bērnu, pirmais var pamanīt grūtības un sarežģījumus, kas radušies bērna dzīvē. Aprūpētāja uzdevums šādos gadījumos ir sniegt atbalstu un palīdzību bērnam un vienlaicīgi informēt iestādes vadītāju un sociālo darbinieku par iespējamu nepieciešamību iesaistīt citu institūciju speciālistus.

Būtiski apstākļi (bet ne vienīgie), kam aprūpētājam būtu jāpievērš īpaša uzmanība:

1. Aprūpētājs konstatē vai viņa rīcībā nonāk informācija par jebkādiem faktiem, kas saistīti ar bērna veselību (jo īpaši par iespējamiem gadījumiem saistībā ar atkarību izraisīšu vielu lietošanu). Šādā gadījumā, paralēli sarunām ar bērnu un iestādē pieejamā atbalsta nodrošināšanai, nepieciešams ierosināt atkarību profilakses speciālista vai ārsta iesaistīšanu, iespējams nepieciešams informēt arī bāriņtiesu un sociālo dienestu, lai noskaidrotu par bērnam pieejamo, nepieciešamo atbalstu.
2. Aprūpētājs konstatē vai viņa rīcībā nonāk informācija par bērna uzvedības problēmām. Šādā gadījumā aprūpētājs piedāvā bērnam pieejamo atbalstu un iespēju apspriest izveidojušos situāciju, papildus, atkarībā no situācijas nopietnības, informējot iestādes vadītāju un sociālo darbinieku par nepieciešamību nodrošināt bērnam papildus pakalpojumus, iespējams, sadarbībā ar bāriņtiesu un sociālo dienestu.
3. Gadījumos, kad aprūpētājs konstatē, ka bērns neapmeklē mācību stundas, nepieciešams sniegt bērnam atbalstu un palīdzību, skaidrojot izglītības nozīmi un motivējot mācībām, paralēli informējot iestādes vadītāju un sociālo darbinieku par nepieciešamību iesaistīt skolu jautājuma padziļinātai noskaidrošanai un risināšanai.
4. Aprūpētājs konstatē vai viņa rīcībā nonāk informācija par vardarbību (fizisku, emocionālu, seksuālu), no kuras cieš bērns, vai par bērna vardarbību pret citiem bērniem vai iestādes darbiniekiem. Aprūpētājam nekavējoties jāinformē iestādes vadītājs un sociālais darbinieks, lai nodrošinātu situācijas uzraudzību, nepieciešamo pakalpojumu piesaistīšanu, kā arī bāriņtiesas un sociāla dienesta informēšanu gadījumos, kad iestādes pašas spēkiem neizdodas situāciju atrisināt.

Papildus aprūpētājam jāvērs īpaša vērība uz apstākļiem un faktiem, kas varētu liecināt par bērna iesaistīšanu prostitūcijā, cilvēku tirdzniecībā vai narkotisko vielu izplatīšanā. Minētajām situācijām grūti konstatēt īpašas pazīmes, tomēr aprūpētājs varētu pamanīt pārmaiņas bērna uzvedībā, paradumos, attieksmē. Labākai izpratnei iespējams iepazīties ar [Tiesībsarga biroja apkopoto informāciju](https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2023/01/ne_viss_ir_zelts_kas_spid_apkopojums.pdf).³¹ Gadījumā, ja aprūpētājam radušās aizdomas par bērna iesaistīšanu kādās nelikumīgās darbībās, aprūpētājs nekavējoties informē iestādes vadītāju un sociālo darbinieku, lai nodrošinātu situācijas atbilstošu risināšanu ar bērnu.

Aprūpētāja atbildība nav bērna problemātisko situāciju risināšana, bet gan vērība un empātija attiecībā uz katra iestādē ievietotā bērna individuālo apstākļu, rekciju un emocionālo izpausmju monitorēšanu ikdienā, jo bērnu labbūtība iestādē ir tieši atkarīga no ikdienā piedzīvotajām situācijām un piedāvātajām iespējām un atbalsta to risināšanā.

³¹ https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2023/01/ne_viss_ir_zelts_kas_spid_apkopojums.pdf

10. Iestādes loma sabiedrības iesaistīšanas procesos

Sadarbojoties ar pašvaldību, kuras pakļautībā un teritorijā iestāde darbojas, iestādei ir plašas iespējas iesaistīt bērnu dzīvē sabiedriskās un nevalstiskās organizācijas. Iestādes darbiniekiem, atbilstoši savai profesionālajai specializācijai, ieteicams veidot sadarbību ar sabiedrību, informējot un piesaistot pašvaldības iedzīvotājus kā resursu iestādē ievietoto bērnu labāko interešu nodrošināšanai, proti, izmantot nevalstisko organizāciju un brīvprātīgo piedāvātās iespējas bērniem nepieciešamās palīdzības un atbalsta saņemšanai, kā arī bērnu izglītošanai un sagatavošanai patstāvīgai dzīvei, interešu veicināšanai un profesijas apguvei.

Strukturēta partnerība ir nozīmīgs faktors neformālo pasākumu kvalitatīvā organizēšanā un norisē. Iestādes darbiniekiem ir pieredze pasākumu iestādes bērniem organizēšanā un iespēja izveidot sadarbību ar brīvprātīgajiem un organizācijām, kas var tikt izmantota kā papildu resurss dažādu pasākumu īstenošanā. Svarīgi apzināties, ka iestādē ievietoto bērnu tiesību pilnvērtīgai un efektīvai aizsardzībai īstenojama ne tikai bērnu aprūpes pakalpojuma nodrošināšana, bet iestādei ir arī ļoti nozīmīga loma starpinstitūciju sadarbībā un pašu īstenotajās aktivitātēs, veicinot bērnu aprūpes nodrošināšanu ģimenē.³²

Iestādes darbinieki ir daļa no starpinstitūciju komandas, kuras sadarbības mērķis atbilstoši Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā noteiktajam ir tādu saskaņotu un vienotā izpratnē balstītu pasākumu īstenošanu, kas varētu nodrošināt iestādē ievietotam bērnam aprūpi ģimenē.³³

Papildus uzsverams, ka plaša sabiedrības informēšana un iesaistīšana iestādē ievietoto bērnu dzīvē veicinās stigmatizācijas mazināšanos saistībā ar cilvēku priekšstatiem par ārpusģimenes aprūpē ievietotiem bērniem, vairo iestādē ievietoto bērnu sociālos kontaktus, mazinās izolētību un palīdzēs veidot bērnu viedokli par atbalstošu un iekļaujošu sabiedrību.

Papildus iestādei ir būtiska loma sadarbībā ar viesģimenēm, proti, iestādes kompetencē ir veicināt bērnu tikšanos ar viesģimenēm gadījumos, kad iestāde guvusi pārliecību, ka viesģimene sniegs šim bērnam nepieciešamo atbalstu un spēs atbilstoši bērna vajadzībām viņu aprūpēt un uzraudzīt.³⁴ Tāpat iestādes pienākums ir nekavējoties informēt bāriņtiesu, ja kāda viesģimenes rīcība vai darbība raisa bažas par personu patiesu un pozitīvu vēlmi sniegt atbalstu iestādē ievietotiem bērniem. Tā kā Latvijā nepastāv viesģimeņu reģistrs, pirms uzsākt sadarbību ar kādu viesģimeni, iestādei nepieciešams sazināties ar bāriņtiesu, kura lēmusi par viesģimenes statusa piešķiršanu, lai pārliecinātos, ka ikgadējā izvērtēšanā nav konstatētas būtiskas izmaiņas un vai, piemēram, personai vai laulātajiem nav izbeigts viesģimenes statuss.

³² Vadlīnijas “Starpinstitucionālā sadarbība ģimeniskās vides nodrošināšanā ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem un labās prakses ieviešana”, 2019; pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/arpusgimenes-aprupe/vadlinijas1.pdf>

³³ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 4. panta ceturtdaļa.

³⁴ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 45.² panta trešā, ceturtda un piektā daļa.

Aprūpētājiem par sadarbību ar viesģimenēm

Pieņemot, ka ir gadījumi, kad iestādē ievietots bērns pauž viedokli, ka nevēlas nonākt audžuģimenes vai aizbildņa aprūpē, nepieciešams sniegt bērna izpratnei atbilstošu informāciju par iespēju augt ģimeniskā vidē, tostarp piedāvājot iespējas bērnam iepazīties ar uzņemtajām ģimenēm, piemēram, viesģimenēm, kas var bērnam sniegt citu (pretēju līdzšinējai pieredzei) ģimenes pieredzi – mīlošu un gādīgu attieksmi, drošas un uzticamas attiecības.

Saistībā ar minēto aprūpētājiem ir iespējams iesaistīties bērnu informēšanā par iespējām nonākt audžuģimenē vai ciemoties viesģimenē, tādā veidā mainot bērna negatīvo pieredzi un, iespējams, deformētos uzskatus par attiecībām ģimenē un ģimenes nodrošinātu aprūpi. Aprūpētājiem iespējams iesaistīties sadarbībā ar ieinteresētajām ģimenēm, skaidrojot, iedrošinot un popularizējot ideju par kļūšanu par audžuģimeni, tādā veidā palīdzot valstī pieaugt audžuģimeņu skaitam un vairojot iespēju katram bērnam uzaugt ģimenē.

Papildus aprūpētājiem ir iespēja palīdzēt iestādei veidot sadarbību ar atbalstošiem sabiedrības locekļiem un organizācijām, kas veicinās bērnu labbūtību gan iestādes ietvaros, gan arī pašvaldības teritorijā kopumā un secīgi vairoš bērnu ticību labas dzīves iespējām nākotnē.

11. Iestādes loma bērna tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību nodrošināšanā

Atbilstoši Eiropas Padomes Ministru komitejas ieteikumiem³⁵ iestādei ir pienākums ievērot iestādē ievietoto bērnu tiesības uz cieņu pret bērna cilvēka cieņu un fizisko integritāti, jo īpaši tiesības uz tādu izturēšanos, kas ir cilvēciska un nav pazemojoša. Saskaņā ar ANO Ģenerālās asamblejas pamatnostādņēm par bērnu alternatīvo aprūpi³⁶ iestādei jānodrošina, ka iestādē ievietotie bērni netiktu stigmatizēti, kā arī, lai pēc iespējas samazinātos iespēja identificēt to, ka attiecīgais bērns atrodas āpusģimenes aprūpē. Iestādei, veidojot sadarbību ar personām un organizācijām, nav pieļaujama iestādē ievietoto bērnu sniegtās informācijas vai bērnu dzīvesstāstu izmantošana³⁷ iestādes reklamēšanai vai sponsoru piesaistīšanai, tostarp sarunās, intervijās, publiskos pasākumos u.c. Nepieciešams veidot un veicināt sadarbību un atbalstu no sabiedrības, bet vienlaicīgi nepieciešams paust pārliecību, ka bērni, kuri nonākuši ārpusģimenes aprūpē, nav atšķirīgi vai kaut kādā veidā “sliktāki” par ģimenēs dzīvojošiem bērniem. Svarīgi turpināt izglītēt sabiedrību iekļaujošas vides veidošanā un atsaucības vairošanā pret visiem bērniem vienādi.

Iestādes vadītājs ir atbildīgs par to, lai iestādē ievietoto bērnu situāciju papildus neapgrūtinātu personas, kuru iesaistīšanās iestādē notiekošajos procesos nav nepieciešama vai likumpamatota, proti, gadījumos, kad iestādes sadarbības partneri vēlas organizēt pasākumus bērnu interesēs, nepieciešams nošķirt iestāžu (vai personu) savstarpējo sadarbību no bērnu privātās dzīves. Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 39. panta pirmo daļu bērnu, kurš atrodas ārpusģimenes aprūpē, nedrīkst pazemot, uzsvērt viņa neaizsargātību vai atkarību vai citādā veidā aizskart viņa cieņu un godu. Iestādes vadītājam jā rūpējas, lai bērniem veltītā labdarība un uzmanība nevērstos bērniem nevēlamā veidā, proti, bērnu tiesības un intereses ir primāras pār sadzīviskiem labumiem un praktisku ieguvumu nodrošināšanu.

Iestādes darbiniekiem ir jāreaģē uz citu institūciju rīcību, ja tiek konstatēts, ka tās nepamatoti apstrādā, izmanto vai izplata bērna datus vai informāciju par bērna privāto dzīvi, t.sk., ārpusģimenes statusu.

³⁵ Eiropas Padomes 2005. gada 16. marta Ministru komitejas Ieteikums dalībvalstīm Nr. Rec (2005) 5 par to bērnu tiesībām, kuri dzīvo bērnu aprūpes iestādēs.

³⁶ ANO Ģenerālās asamblejas 2010. gada 24. februāra rezolūcijas 64/142 “Pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi” 95. punkts.

³⁷ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 71. pants.

Aprūpētājiem par sabiedriskiem pasākumiem

Publisku un sabiedrisku pasākumu laikā aprūpētājiem jāvērs papildu uzmanību uz bērnu labsajūtu un vispārējām izpausmēm, īpaši vērsot vērību uz tiem bērniem, kuriem ir kādas veselības vai uzvedības problēmas. Minētais nepieciešams, lai savlaicīgi konstatētu gadījumus, kad bērns cieš no kādas nepiemērotas situācijas vai neadekvātas attieksmes no citām personām. Šādos gadījumos aprūpētājs nekavējoties informē iestādes vadītāju par izveidojušos situāciju un velta laiku un uzmanību, lai atbalstītu bērnu un palīdzētu viņam saglabāt mieru un līdzsvaru vai arī palīdzētu viņam pārvarēt izveidojušos krīzes situāciju.

Gadījumos, kad iestādē paredzēti kādi ievērojama mēroga pasākumi, piemēram, Ziemassvētku svinības ar labdarības organizāciju un brīvprātīgo līdzdalību, vai arī organizēta plaša viesģimeņu ciemošanās, aprūpētājiem jā rūpējas, lai bērni būtu informēti par pasākuma norisi, iemesliem, formātu un citām svarīgām detaļām. Šāda iepriekšēja bērnu sagatavošana par gaidāmo procesu veicinās sadarbību, nodrošinās, ka bērns izprot pasākuma mērķi, kā arī mazinās iespēju, ka kādam no bērniem varētu veidoties pretreakcija, kas līdz ar to varētu radīt grūtības visiem bērniem.

Aprūpētājiem jāspēj izvērt situācijas apstākļi, lai novērtētu bērnu stāvokli un nepakļautu bērnus papildu stresam un pēc iespējas nepieļautu bērna nonākšanu krīzes situācijā, jo īpaši tāda iemesla dēļ, ka, iespējams, apstākļi sākotnēji nav tikuši atbilstoši novērtēti vai bērni nav tikuši pietiekami sagatavoti.

Aprūpētājam jāvērs vērība uz bērna sniegto informāciju, kas var liecināt, ka bērns saskāries ar atšķirīgu attieksmi vai savu personas datu pārkāpumu, piemēram, izglītības iestādē vai ārstniecības iestādē, un gadījuma risināšanā jāiesaista bērna likumiskais pārstāvis.